

Lovisa Hagberg 90/94
Skogshistoria, essäfråga
Maj, 1994

ÄGANDERÄTTEN I SKOGSBRUKET

Inledning

Förhållningssättet till ägande skiftar mellan olika kulturer och har förändrats genom tiderna. En kort bakgrund till äganderättsbegreppets innehåll under olika tider kan vara ett intressant tillskott i diskussionen kring dagens ägarproblematik, bla. i förhållande till allmänna och privata intressen i skogsbruket. I det följande kommer en kort beskrivning av ett par förhållningssätt till äganderätt att ges, varpå följer en översikt av äganderätsfrågor med relevans för skogsbruket från sen medeltid till nutid.

Ägandebegreppet

I diskussionen om vad äganderätt är finns tre traditioner, en som betraktar den från en naturrättslig synvinkel, en som utgår från kontraksteori och en som utgår från tolkningen av positiv rätt. Den förra skolan, som i nutiden representeras av bla. libertianer som Robert Nozick, hör till den engelske 1700-talsfilosofen John Locke. Locke utgår i sina teorier från ett tänkt naturtillstånd, innan lag och rätt blivit instiftade. Enligt Locke uppstår ägande när någon blandar sitt arbete med något. Detta följer av att människan äger sig själv, och sålunda även sitt arbete. Att arbete medförde förbättring och alltså tillför den bearbetad resursen något var en naturlig tanke när jordbruk var den främsta inkomstkällan. Idag kan man i vissa fall diskutera när arbete degraderar resurser snarare än förädlar dem, tex. i samband med jordförstöring. Locke hävdar starkt ägarens rätt att förfoga över det ägda, men inför två förbehåll. Det ena säger att man inte får förlösa det man skaffat sig äganderätt över, det andra att man inte får skaffa sig mer än man behöver eller så att det inte finns lika mycket och lika gott kvar för andra att ta av. Genom tiderna har Locke's tankar tolkats och omtolkats, men de ligger fortfarande kvar i botten på det liberala arvet, och dess utmärkande karaktär är alltså att äganderätten betraktas som en fundamental rättighet som inte måste stå i samband med positiv rätt för att finnas till.

Den andra traditionen är kontraktsteoretisk, dvs, man tänker sig det kontrakt människor skulle ha instiftat i ett tillstånd där inget samhälle existerar, och sätter sedan detta som förebild för hur dagens samhälle bör se ut. En modern tänkare i denna riktning är Rawls, som i korthet säger att ett sådant kontrakt skulle gå ut på att samhällets ev. ökade tillgångar ska gynna de sämst ställda, förutsatt att vissa kriterier vad avser bla. frihet är uppfyllda. Denna typ av idéer ger ett visst utrymme till att utforma äganderättigheter på ett sätt som anses gynna samhällets mål.

Den tredje traditionen beskriver äganderätten som den ser ut i positiv rätt, det vill säga i existerande lagar. För att kunna göra detta är det lämpligt att bena ut vad man egentligen menar med äganderätt - vilka komponenter kan anses ingå? Barry Holmström delar i likhet med Ingemar Hedenius in äganderätten i besittningsskydd och förfogandefrihet. Besittningsskyddet avser skydd från tvång att avstå från sin egendom, ett exempel på undantag från sådant skydd är expropriation. Förfogandefriheten avser vad ägaren kan göra med sin egendom. Då det gäller jord kan denna frihet anses ha tre viktiga aspekter. Nyttjandefriheten kan innebära rätten att hugga sin skog, eller för den delen att avstå från avverkning. Överlåtandefriheten innebär rätten att överlåta egendomen på någon annan, tex. genom köp, och rätten att överlåta nyttjandet, genom exempelvis arrende. Jorddelningsfriheten avser rätten att dela upp fastigheter, att stycka av etc. En sista aspekt som är relevant i skogsbrukssammanhang är rätten till inkomster från fastigheten.

Med Holmströms ägandebegrepp som instrument kan man göra en översikt (här av utrymmesskäl mycket grov) över vad regleringar av äganderätten syftat till under olika epoker, och var dessa regleringar begränsar ägarens frihet. I sammanhanget är det viktigt att påpeka, att äganderättens innehåll också kan styra sammansättningen mellan olika ägandekategorier, vilket ofta har varit en viktig drivkraft i jordpolitiken. Äganderätt som begrepp har egentligen inget att göra med formen av ägande, privat, kollektivt eller offentligt, även om enskilt ägande och äganderätt i dagligt tal associeras till varandra.

Skogsägande i Sverige före 1800-talet

Ägandet har i långa tider utgjort en av huvudfrågorna i vårt rättsväsende. I kung Kristofers landslag 1459 stadfästes det i konungabalken att kungen "...skall vara sin allmoge trogen och trofast så att han icke skall fördärva någon, fattig eller rik, på något sätt till liv eller lemmar, utan att han är lagligen förvunnen; icke heller skall han på något sätt taga något gods från honom, utom enligt lag och efter laga dom, som förut är sagt"¹. Denna lag beskriver alltså undersåtarnas besittningsskydd. Men skattebönderna hade en slags andra klassens äganderätt till jorden, *dominium utile*, medan kungen hade den högre äganderätten, *dominium directum*. Då kungar överlät sina jordar på adelsmän, kunde således skattebönder bli ett slags arrendebönder.

Ett av kronans starkaste motiv för regleringar av äganderätten var att skapa ett så stort antal beskattningsmögliga enheter som möjligt. Man hade ett standardhemman som mall, och för gårdar under den storleken betalades proportionellt mindre mängder skatt. För att se till att antalet fullsuttna hemman hölls konstant, var delning och uppköp reglerade och man såg helst att brist på jord åtgärdades genom nyodlingar. Ett av de mest kända exemplen på försök att initiera nybyggen är Gustaf Wasas brev från 1542, vari han påpekar att de orimligt stora skogsområden som många byar ansåg som sina, såtillvida de var obygd hörde till kronan, och att därmed inga hinder förelåg för att bryta upp ny jordbruksmark i sådana områden.

Avvittringen, som påbörjades under Karl den XI, skedde bl. därför att kronan ville kunna arrendera ut skogar i det norrländska kustlandet åt de bränsleslukande bruken, som man pga. lokal skogsbrist i Bergslagen tvingades anlägga allt längre norrut (dessa skogar 'rekognitionsskogar', såldes i början av 1800-talet till järnbruken). Men processen var också ett sätt att säkra de fullsuttna hemmanen i de norra landskapen, små mängder åkerjord kunde kanske kompenseras med god tillgång på skogsbete och myrslåtter (man drog inte till med några små arealer, 350-700 ha ansågs vara passande för ett hemman med fullt mantal).

Under stormaktstiden föranledde de merkantilistiska idéerna kronan att inskränka även förfogandefriheten, tex. genom att skydda masteträd eller att genom regleringar mot svedjebruk skydda den för bergsbruket nödvändiga kolningen. Genom informationskanaler i form av exempelvis prästerskapet försökte man inpränta nya och bättre brukningsmetoder hos allmogen, dock sällan med någon större genomslagskraft.

¹Korpjaakko, sid. 214, 1983

Skogsägande i Sverige efter 1800-talets liberala reformer

Bakgrunden till äganderätten som vi känner den idag finns i det liberala 1800-talets försök att skapa en stabil marknad för land, som skulle kunna fungera för både bönder och kapitalister. För detta var moderna äganderättigheter en nödvändighet, vilket i sin tur krävde att rättigheter och skyldigheter i samband med markäggande blev klart definierade. Man föredrog enkla regler och privat beslutsfattande. En förutsättning för den önskade utvecklingen var att fastigheterna delades in i klart avgränsade enheter. Redan tidigare hade staten strävat efter en sådan utveckling, då det förenklade beskattningen, men med de senare skiftena mellan gårdarna, i norr mellan gårdar och kronans mark, kom en ny tolkning av ägandet som behäftat med unika rättigheter.

Skiftena pågick i flera faser från tidigt 1800-tal och in på 1900-talet, och än idag talas det om arronderingsproblem i vissa delar av landet. När det gällde skogen, var den för det mesta byns gemensamma egendom, där var och en hade rätt att säga sitt innan man avgjorde att en åtgärd skulle vidtas. Detta utgjorde från bolagens synpunkt en onödigt tillkrånglad förhandlingssituation, medan staten fann sig ha problem med att införa modernare bruksformer eftersom den bundna bystrukturen missgynnade nya idéer.

Den växande befolkningen, utvandringen och de nya idéerna gjorde att man från statens håll under 1800-talet såg med blidare ögon på fastighetsdelning, vilket i kombination med skogsbolagens inträde på fastighetsmarknaden förklarar varför det idag inte finns några bondeskogsbruk av avvitringsnitt kvar.

Två grupper dominerade således i 1800-talets debatt om jordpolitiken. Den ena företrädades av bönder och konservativa politiker som såg den självägande bonden som en förutsättning för ett stabilt samhälle. För denna grupp var det särskilt angeläget att skapa jordbruksfastigheter med tillräcklig avkastning för samtida och kommande generationer. Den andra gruppen företrädades av storbönder och kapitalister som önskade ekonomisk frihet. Den förra gruppen lyckades skydda sina intressen såtillvida att bolagens rätt att köpa skog begränsades för Norrland och Dalarna 1906.

Skogsäggande - för vem? Lagstiftning och debatt under 1900-talet

Under 1900-talet har markägandets sociala dimension förstärkts ytterligare, främst yttrad i intresset för bondens välbefinnande. Socialdemokraterna övergav nämligen tidigt tankarna på förstatligande av jordbruksmarken, och såg i stället på bonden som befryndad med arbetaren, något som säkert gjorde det lättare att senare sitta i koalitionsregering med bondeförbundet. Ett mål var att bonden skulle ha motsvarande inkomst som medelarbetaren, vilket med sjunkande relativa priser på jordbruksprodukter gjorde det nödvändigt att öka standardjordbrukets storlek. Detta skedde bl.a. genom att jordägare på orten i första hand hade rätt att ta över jord som blev 'ledig' p.g.a. nedläggning eller dödsfall.

En komplicerande faktor var att man i och med socialdemokratins uppdykande på arenan fått ytterligare en intressegrupp att ta hänsyn till när det gällde skogsägande, nämligen skogs- och skogsindustriarbetarfacken. De argumenterade för en mindre småbruksinriktad politik till fördel för de större företagen med bolagen i spetsen (kanske inte så underligt med tanke på tänkbara arbetsgivarförhållanden). Dessa intressen sammanföll hjälpligt med högerns och liberalernas, och bildar en intressant bakgrund till 1979 års skogsvårdslag, där inte längre fastighetens lönsamhet utan den långsiktiga produktionen står i centrum. Synpunkterna på småskogsbruken kan också ses mot bakgrund av att allt färre drevs som komplement till jordbruk, utan snarare som en extra inkomst vid sidan av yrkesarbete eller som ett slags privat investering. Dessa nya motiv för innehavet av skog påverkar virkesflödet, eftersom löntagare med annan inkomst sannolikt kan vänta tills det råder bra priser på marknaden innan de avverkar, eller ser skogen som en alternativ inkomstkälla under tider av arbetslöshet.

Det var i 1947 års lag som den nationalekonomiskt motiverade portalparagrafen infördes. Till skillnad från i 1979 års lag så avser den att maximera fastighetens lönsamhet, medan den senare syftar till produktionens maximering. Detta förklaras av oron inför virkessvackan som delades av skogsindustriägare och relaterade fackförbund. Med det nya miljömålet i senaste lagen, kan målsättningen med skogsbruket sägas ha vidgats ännu mer, till ännu ett intresse som kan kallas allmänt.

De tidiga skogsvårdslagarna (1903, 1923) implementerades företrädesvis genom frivilliga åtgärder och utbildning, medan de senare (1947, 1979) har varit mer utförligt reglerande. Den tätare regleringen skulle kunna ses som ett resultat av att socialdemokraterna så tidigt insåg vilka ramaskri som skulle upphävas ifall besittningsskyddet rördes, och därför har valt att uppnå önskade effekter genom att justera nyttjanderätten. Å andra sidan var det en folkpartistisk minoritetsregering som lade fram propositionen till 1979 års lag. Om man jämför förarbetena till 1979 års lag och den nya skogsvårdslagen, framgår det att synen på äganderätten har skiftat på bara några år. Debatten förs inte i klarspråk, det vore alltför känsligt, men både valen av genomförandemetoder och det sätt på vilket vissa förslag föll bort, tyder enligt min mening på att man ville stärka den enskilde ägarens ställning i enlighet med den rådande avregleringsandan (här finns så klart utrymme för andra tolkningar, speciellt av dem som ser att regleringsviljan förts över från produktion till naturvård).

Den svenska traditionen vad gäller äganderätt kan mot bakgrund av det ovanstående inte sägas ha en kontinuerlig grund i en fast princip, utan har anpassats till tidens behov. Oftast är det dock förfogandefriheten som har reglerats, då särskilt med avseende på nyttjanderätt och jorddelningsrätt. Det kan vara bra att ha detta i åtanke då man hänvisar till principer som aldrig egentligen behandlats som oförytterliga, utan som hela tiden har förändrats.

Referenser

Gaunitz, S. (1991) . Property rights and peasant forestry in a period of rapid economic growth: Sweden during the 20th century Umeå Papers in Economic History, no 4, 1-14, Umeå

Holmström, B. (1983) . Äganderätt och brukningsansvar; Idéer och intressen i svensk jordpolitik. Almqvist & Wiksell International , Stockholm.

Korpiaakko, K. (1983) . Samerna och jordäganderätten 2. Sámi Instituhta, Enontekis.

Nozick, R. (1974) . Anarki stat och utopi. Stockholm.